

Tematica deciziei în psihologia socială și sociologie*

Cătălin Zamfir

Universitatea din București

The article argues that the topic of decision making, especially regarding decision under uncertainty, as it has developed at the „margins” of classical disciplines – psychology, social psychology, sociology – will be able to induce structural changes in these disciplines by its organic assimilation.

În ultimele decenii, s-a dezvoltat o largă varietate de abordări ale tematicii *deciziei*. Acestea s-au petrecut însă în afara sau la marginea științelor social-umane „fundamentale”: sociologie, psihologie socială, psihologie. Sunt, desigur, multe studii asupra deciziei plasată în contextul psihic și social. Însă ceea ce vreau să spun este că tematica deciziei nu a fost asimilată organic în paradigma psihologiei și psihologiei sociale. Aceste discipline se caracterizează încă prin inerție în asimilarea în teoriile lor centrale a tematicii deciziei.

Psihologia socială

Decizia, cred, este, potențial, prin excelență una dintre temele centrale ale psihologiei și psihologiei sociale. În fapt, surprinzător, ea nu este. În tratatele actuale de psihologie socială (românești și occidentale, multe pe care le-am consultat) nu i se dedică un capitol distinct. Ea este considerată rareori și doar în legătură cu alte teme.

Este cazul să ne îngrijorăm ? Eu cred că problema este mult mai profundă. Psihologia

socială a ajuns, din acest punct de vedere, într-o fundătură.

Una dintre deficitele cu efecte multiple în construcția psihologiei sociale este că ea întârzie să se confrunte cu ruptura dintre procesele cognitive și cele psihice și sociale și să asimileze, în structura sa profundă, procesele cognitive. Ea se fundează încă pe presupuziția unui *parallelism* între cele două procese : procesele cognitive, pe de o parte, și cele psihice și sociale, pe de altă parte, se desfășoară după logici proprii și nu au nici un punct de intersecție.

Psihicul și socialul reprezintă un fel de „tren”. Ce se petrece înăuntru trenului – ce gândesc și ce discută oamenii – nu depinde semnificativ de acesta. Teoria cunoașterii analizează configurația cognitivă „din tren”. Dar trenul nu este important. Ar fi și caraghios dacă cineva s-ar mira că, în nici un tratat de teorie a cunoașterii, nu s-ar evidenția trenul ca un factor demn de luat în considerare. Același lucru se poate spune și invers. Nimeni nu s-ar aștepta ca, într-o lucrare despre trenuri, să se facă referiri și la ce discută oamenii în trenuri.

* Comunicare prezentată la Conferința sociologilor, Universitatea Oradea, 2007.

Pentru cunoaștere, psihicul și sistemul social în care el se petrece au fost considerate mult timp exact ca „trenul” : neimportante. În tratatele de până recent de logică, matematică, științele naturii și în epistemologie, care s-au dezvoltat masiv în prelungirea acestor discipline, procesele psihice și cele sociale reprezintă un suport pasiv, putând, în consecință, să nu fie luate în considerare. Sunt și excepții, dar conexiunea dintre ele nu a intrat în substanța celor două paradigme. De asemenea, în tratatele de psihologie și de psihologie socială, procesele cognitive figurează doar marginal, ca „epifenomene”, neimplicate în nici un fel în configurația suportului lor psihic și psihosocial. La fel au procedat și științele social-umane : psihologia, psihologia socială, sociologia. Procesele cognitive – în primul rând produsul ultim, decizia – nu pot fi găsite în nici un tratat de psihologie, de psihologie socială sau sociologie, decât marginal. Am căutat în diferite tratate de psihologie tema cea mai importantă, *practică* a proceselor cognitive : decizia. Nu există. Nici în tratatele de psihologie socială nu există, decât mai degrabă marginal.

Cu ce se ocupă psihologia socială standard ? Atitudini, grupuri, relații, inclusiv dragoste ; mai nou, influență, persuasiune, manipulare, emoții etc. Dar procesele cognitive și decizionale ? Doar ca *input*-uri care nu reprezintă obiectul psihologiei sociale. Actorii vin în interacțiunea socială cu propriile cunoștințe. Astea sunt date extrinseci. Ele se pot combina prin mecanisme sociale și formează reprezentări colective. Dar acestea nu mai sunt „fapte” cognitive, ci sociale. Nu se pune nicăieri problema valorii cognitive a reprezentărilor sociale. Ele sunt fapte sociale, sunt produse, există și funcționează social.

Epistemologia

Ruptura dintre procesele cognitive și cele psihice și sociale cred că este moștenită de la epistemologia clasică. Succesele spectaculoase ale logicii și matematicii și, apoi, ale științelor

naturii au avut drept consecință, neintenționată, o epistemologie ruptă complet de psihologic și social. Epistemologia s-a ocupat cu „știința pură”, fără nici o implicare a proceselor psihice sau sociale. În lucrările clasice de epistemologie nu există nici o implicare externă a proceselor psihice și sociale. Paradigma clasică a epistemologiei conține numai mecanismele cognitive, fără nici o referire la fundamentul lor psihic și social.

Un proces de reorientare în epistemologie s-a inițiat, dar evoluția ei este încă timidă. În epistemologie, o schimbare de abordare a produs-o Thomas Kuhn. El a introdus conceptul de *paradigmă a științei* ca o stare social-cognitivă și psihologică ce conține mecanisme sociale de interacțiune în cadrul comunității științifice și de schimbare a atitudinilor față de teorii. Comunitatea științifică și generațiile de cercetători sunt considerate factori importanți ai schimbării paradigmelor cognitive. Kuhn pornea de la istoria fizicii. Deși deschiderea operată de Kuhn s-a bucurat de o atenție specială, ea a rămas mai degrabă la marginea preocupărilor epistemologilor. Preocupările de sociologie, psihologie socială și chiar psihologie a științei sunt, mai degrabă, incapabile să creeze o „paradigmă” a unei asemenea abordări. Mai ales științele sociale ar reprezenta un obiect privilegiat al unei asemenea abordări. Sociologia sociologiei este rară. La începutul anilor '70 am lansat, într-un studiu publicat cu mare întârziere, în 1978, ideea *complementarității* în științele sociale, dar și ea rămasă fără urmă.

Teoria clasică a deciziei și dificultățile ei

Decizia, o temă deosebit de importantă, a fost obiectul unei analize mai degrabă logico-matematice și foarte puțin psihologice și psihosociale. Modelul „standard”, „clasic” al deciziei, denumit adesea și „computațional” sau „analitic”, a fost elaborat în laboratorul logicii și matematicii și preluat de către

economie. El este fundat pe presupuziția unei cunoașteri complete sau, mai recent, cu asumarea unei *incertitudini domestice* prin acordarea de probabilități.

Teoriile actuale ale deciziei se fundează încă pe presupuziția că *decidentul formulează corect problema pe care vrea să o rezolve ; identifică toate soluțiile posibile ; le evaluează complet și, în consecință, le ierarhizează strict ; în consecință, o alege pe cea mai bună*. Schematic, acesta este *procesul rațional de decizie*. Acest model este fundamentul paradigmei cunoscute sub denumirea de *rational choice theory (teoria alegerii raționale)*. În toate enciclopediile actuale, decizia este asociată de regulă cu *teoria alegerii raționale*, cu *paradoxurile combinării criteriilor de alegere*, cu *procedurile deciziei probabiliste*, cu *teoria riscului*, cu *teoria jocurilor*. Teoria jocurilor, lansată în 1944 de John von Neuman și Oskar Morgenstern, a pus bazele modelelor matematice ale interacțiunii dintre doi sau mai mulți actori raționali care dezvoltă strategii de maximizare a intereselor lor. Teoria jocurilor a devenit fundamentul dezvoltărilor ulterioare ale interacțiunii dintre actori în procesul deciziei strategice optimele.

Modelul deciziei raționale clasice este extrem de atractiv. Problema modelului clasic de decizie, care a început tot mai mult să fie supusă unor critici severe, se referă nu la validitatea ei intrinsecă, ci la *realismul ei* : descrie el procesul real de decizie ? S-a conturat tot mai mult un consens : modelul clasic rațional de decizie este mai mult „normativ”, decât „descriptiv”. În condiții de certitudine, el este perfect. Așa trebuie procedat. Dar condiția certitudinii nu este realistă. Normativitatea modelului este mai presus de orice îndoială. Decidentul *trebuie* să opereze în conformitate cu preceptele acestuia. Problema este însă dacă *poate*. Dar, *de regulă, nu poate*. Modelul este mai degrabă „idealist” ; el se referă la o situație de cunoaștere limită : cunoaștere/certitudine completă.

În ultimii ani însă, a devenit tot mai clar că acest model nu este capabil să descrie adecvat comportamentul real de decizie. S-a

cristalizat o nouă orientare : *teoriile raționalității sociale*. În acest context a apărut conceptul de *embeddedness* : pentru a fi înțeles procesul decizional, trebuie luată în considerare includerea sa în mediile social, cultural, instituțional, în care se desfășoară și care îl influențează. Studiile dezvoltate în această perspectivă sunt însă limitate prin „timiditatea” lor : explorează doar influența social-culturală asupra proceselor raționale, dar mai mult ca factor extern de distorsiune.

Spre o nouă paradigmă a deciziei în incertitudine

În realitate, decidentul hotărăște într-o *incertitudine* pe care nu o poate reduce la certitudine printr-un efort de cunoaștere. Nici nu o poate domestici *rezonabil* (în sensul de *acceptabil/cert*) prin atribuire de probabilități. Această situație am denumit-o *incertitudine ireductibilă* sau *incertitudine persistentă*, care rezistă tentativelor de reducere a ei. Cum poate decidentul să fie rațional în situațiile-standard de incertitudine ireductibilă ? El nu poate fi rațional în sensul prescris de modelul clasic de raționalitate. Asta înseamnă că este irațional ? Bineînțeles că nu. Decidentul real, în situațiile curente de decizie, dezvoltă alte *strategii raționale de decizie în incertitudine ireductibilă*.

Simon, March și Cyert, grupul intitulat *Carnegie School*, au deschis în anii '50-'60 o nouă paradigmă, cunoscută sub denumirea de *raționalitate limitată* (March și Simon, 1958/1993). Paradigma lor a fost dezvoltată prin analiza comportamentului decizional în *organizații*. Raționalitatea reală este caracterizată nu de *strategia optimalității*, ci de *strategia satisfacătorului* : *omul și sistemele sociale tind să se oprească la prima soluție satisfăcătoare*. Se deschide o nouă perspectivă : identificarea strategiilor raționale de a soluționa probleme care depășesc cu mai multe grade de complexitate capacitatea umană existentă. Confruntat cu limitele capacităților cognitive umane în comparație cu complexitatea problemelor, comportamentul

rațional apelează la modele simplificate care reușesc să identifice cele mai importante caracteristici ale problemelor, fără a înțelege întreaga lor complexitate.

Una dintre tezele de bază se referă la *mecanismele de descentralizare* ca mod de abordare a problemelor complexe: problemele sunt divizate în subprobleme și așa mai departe, până când acestea sunt soluționabile. Organizațiile nu sunt numai sisteme de acțiune, ci și *sisteme de decizie*. După părerea mea, H. Simon și colegii săi au deschis o nouă perspectivă, prin ideea că *trăsăturile fundamentale ale structurii și funcționării organizației derivă din caracteristicile deciziei umane raționale*. Dacă generalizăm această idee, am spune că: *unele caracteristici ale fenomenelor sociale și psihice pot fi explicate prin particularitățile strategiilor de decizie în condiții de incertitudine*.

Extinzând teoria *raționalității limitate*, am propus o nouă *paradigmă a deciziei în incertitudine ireductibilă* – C. Zamfir (1990/2005). Paradigma sugerează modul în care se pot integra procesele cognitive și cele social-psihologice. Patru întrebări fundamentale sunt examinate: 1. Cum sunt luate decizii în condiții de incertitudine ireductibilă? 2. Care sunt efectele psihice și sociale ale incertitudinii? 3. Care sunt mecanismele de confruntare cu incertitudinea subiectivă, fie prin asumarea ei explicită, fie prin absorbția ei artificială? 4. Cum se realizează

consensul, în condițiile în care incertitudinea ireductibilă generează nu consens, ci lipsă de sens. Perspectiva propusă este dublă. Pe de o parte, *procesul de decizie în incertitudine nu este strict cognitiv, ci psihosocial și cognitiv*. Nu există strategii pur cognitive. În realitatea umană și socială, procesul de decizie conține structuri psihosociale specifice. Pe de altă parte, incertitudinea este un fapt psihic și social căruia i se face față prin strategii distincte. Este momentul să reabilităm importanța psihică și socială a *incertitudinii*. În paranteză remarc faptul că, în enciclopediile recente, *incertitudinea* nici nu există ca termen distinct.

În practica cercetării, în afara psihologiei sociale, au apărut sisteme de decizie diferite de cele de tip computațional. Paradigma clasică a deciziei nu consideră subiect decident decât individul. Nici nu are cum să procedeze altfel. Se conturează o nouă paradigmă a deciziei, în centrul căreia stă un subiect *decident social*. Decidentul nu își sporește sursele cognitive numai prin cercetare, ci și prin cumularea cunoștințelor acumulate difuz „în mai multe capete”: decizii de grup, metoda delphi, brainstorming. Metode din această clasă sunt frecvent utilizate, dar puțin explorate ca procese cognitiv-psihosociale. Referirea la aceste mecanisme psihosocial-cognitive de decizie și, cu atât mai puțin, analiza lor în tratatele de psihologie socială pe care le-am consultat sunt mai mult întâmplătoare.

Bibliografie

- Khun, Thomas. (1964/1970). *Structure of Scientific Revolution*. Chicago.
- March, J.G. și Simon, H.A. și 1958t. (1993). *Organizations*. Ed. a II-a. Oxford: Blackwell.
- Neumann, John von și Morgenstern, Oskar. (1953). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton, NJ: University of Princeton Press.
- Zamfir, Cătălin. (1978). Unitate și diversitate în dezvoltarea științelor sociale. În Ilie Pârnu, *Conceptii asupra dezvoltării științei*. București: Editura Politică.
- Zamfir, Cătălin. [1990]. (2005). *Incertitudinea. O perspectivă psihosociologică*. București: Editura Științifică.
- Zamfir, Cătălin. (1978). Condițiile eficienței gândirii Colective. În Angela Botez. *Euristică și structură în știință*. București: Editura Academiei.
- Zamfir, Cătălin. (1990). Cooperare și incertitudine. În Septimiu Chelcea (coordonator). *Psihosociologia cooperării și întrajutorării umane*. București: Editura Militară.

- Zamfir, Cătălin. (2008). Decision-Making under Persistent Uncertainty. A New Paradigm of Decision-making and Its Multiple Explanatory Capacities. *Calitatea vieții. Revistă de politică socială*.
- Zamfir, Cătălin. (1980). Evoluția socială: o reconsiderare din perspectiva teoriilor actuale ale deciziei. În *Revista de filozofie*, 1.
- Zamfir, Cătălin. (1977). Rolul factorilor cognitivi în constituirea stilurilor conducerii directe. În C. Zamfir. *Strategii ale dezvoltării sociale*. București: Editura Politică.
- Zamfir, Cătălin. (1971). Raționalitatea în perspectiva teoriei organizațiilor. în *Știința conducerii societății: Studii*. București: Editura Politică.

Doar ilustrativ pentru preocupările pe această temă am citat o serie de studii ale mele pe această temă. De mult timp am fost preocupat de modul în care tema deciziei poate fi inserată în sociologie și psihologie socială.